

הרב אברהם שפירא

ראש ישיבת מרכז הרב, הרב הראשי לישראל בשנים תשמ"ג - תשנ"ג

ענייני ערלה

מכתב להגרצ"פ פרנק זצ"ל אודות מה שכתב בכרם ציון

ראשי פרקים

- א. שורש פטור פומר
- ב. נמנע שלוש שנים לסייג
- ג. אילן היוצא מהשורשים
- ד. אילן שנמנעו לקורות וקצצו
- ה. המעם שבספקה להקדש חייב
- ו. מקצתו נמוע בחיוב ומקצתו בפטור
- ז. שורש פטור פומר וילדה שסמכה בזקנה
- ח. נפקא מינה לעתיד לבוא
- ט. ילדה שסמכה בנמוע לסייג
- י. המיעוט מהפסוק "ולא חללו"
- יא. המרכיב באילן הנמוע לסייג
- יב. מכריך
- יג. סיפוק על גבי סיפוק
- יד. המעם שאין נזהרים בערלה שבהכרחה
- טו. מרכיב באשרה
- טז. המעם שלא שייך זה וזה גורם בנמוע לסייג
- יז. מתי כמלים הגידולים לעיקר
- יח. בצל שנמנעו בכרם ונעקר הכרם

א. שורש פטור פומר

מה שכתב הדר"ג (כרם ציון ה"ו) על מה שהקשה מהיכן למדנו לחלק בין שורש פטור שיכול לחזור לאינו יכול, וכתב דילפינן ממה שאמרו בירושלמי פרק א הלכה ב על המשנה דמה שהשריש עד שלא באו אבותינו לארץ פטור, ופירשו בירושלמי דמדכתיב כי תבואו אל הארץ ונטעתם פרט לשנטעו גויים עד שלא באו ישראל לארץ, רב הונא בשם רבי אבא אבא הדא אמרה שורש פטור פומר, ומאידיך גיסא ילפינן בתורת כהנים על הכתוב ונטעתם כל עץ מאכל, עץ מאכל פרט לנוטע לסייג ולקורות ולעצים, נטעו לעצים וחישוב עליו לאכילה מנין תלמוד לומר כל עץ, מאימתי הוא מונה לו משעת נטיעתו, עד כאן. ומתוך סתירה זו אתאן לחילוק זה, עד כאן דבריו.

לכאורה צריך עיון, הרי גדר שורש פטור פומר משמעותו שגם הגדל משורש שנוסף אחרי זה פטור, אבל מה שגדל מהשורש הפטור לבד זה לא צריך למעט, אבל בחידוש דמהני מחשבה באילן סייג הרי החידוש הוא לא דהפטור אינו פומר יותר, אלא דמעטה אין כלל שורש פטור, דהפטור נסתלק דהכל נהפך לחיוב, וזה בכל אופן גדר אחר, אבל כשהפטור לא נהפך לחיוב אלא נשאר עדיין בפטורו מהיכן למדנו שאינו פומר לעת עתה את הכל. ועוד יש לעורר דבסוטה (דף מד) מבואר דמה דיכול לחזור ולחשוב סברא היא מידי דהוי כעולה מאליו.

איברא דכל זה צריך ביאור, דהרי בתורת כהנים ובתוספתא (הנדפס מחדש מכתב יד) איצטריך לרבות מקרא, ולכאורה נראה לי נפקא מינה בנטעו אילן ברשות הרבים לסייג אם מועיל אחר כך מחשבה, דאם משום דהוי כעולה מאליו הרי זה לא שייך בעולה מאליו ברשות הרבים, אולם מריבוי דקרא יש לרבות גם באופן כזה.

ולכאורה יש לעורר דמאי מוכיח רב הונא דשורש פטור פומר מזה שנטע קודם כניסה לארץ פטור לעולם, הרי גם אם שורש פטור לא היה פומר משום מה יש לחייב, מידי דהוי כעולה מאליו, והרי כל זמן שלא חלקו הוי הפקר וכרשות הרבים, וכן כתב הראב"ד על תורת כהנים בטעם דפטירי מתרומות ומעשרות, ומה שעולה מאליו פטור. אבל האמת נראה דגם בזמן שלא נתחלקה מכל מקום כל יחיד הזוכה זכה עד שעת חלוקה והוי כשכור בידו, ועל כל פנים רשות הרבים לא הוי.

ומ"ש הראב"ד בלא זה הוא פליאה עצומה לעניות דעתי, דמפורש בירושלמי פרק קמא דמעשרות דזורע בשדה הפקר חייב במעשרות, ועיין בבא מציעא (דף פט) דמוכח דזורע בי"ד שכבשו וחלקו הרי זה שלו. ולכאורה יש לומר שכוונת הראב"ד למה שכתב בסוף הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה יא על דברי הרמב"ם, שבשאר

הארצות שלא נכרתה עליהן ברית לאבות אם כבשן מלך ישראל זוכים בהן גם שבט לוי, והקשה הראב"ד אם כן לא יטלו בהן תרומות ומעשרות כי הם היו תחת חלק הארץ, עד כאן דבריו. ואם כן קודם שכבשו וחלקו שעדיין כל ישראל עצמם לא זכו לגמרי בחלקם אין גם חובת תרומות ומעשרות וגרע מהפקר של יחיד לאחר חלוקת הארץ ואכמ"ל.

והנה לכאורה איכא למימר דמה שאמרו בסוטה קאי על האילן והענף שגדל לאחר שחשב, ועל זה הוי הסברה דהוי כעולה מאליו, אבל אכתי ישאר חלק פטור משום הגדל קודם ועל זה ילפי מקרא דהכל נהפך לחיוב. ובוה יש ליישב מה דקשיא לן מאי קאמר מידי דהוי כעולה מאליו. מאי מידי דהוי, הא שם כיוון שגלי רחמנא דלא בעי נטיעה בידי אדם, אם כן מעולם לא היתה נטיעה זו בפטור, ואיך נדמה לזה נטיעה שהיא בפטור שתהפך לחיוב. אבל הקרוב יותר לאמת בזה נראה לי דגם העולה מאליו ברשות היחיד דחייב נתרבה מכל עץ, דהיינו קרא דממנו נתרבה דמהני מחשבה באילן דסייג גם בלי מעשה נטיעה, ועיין בזה במהר"י בן מלכי צדק וביראים דהביא דרשה זו מברייתא, ועיין שם דכיוון דישנם רבויים ומעוטים הכל תלוי בדעת החכמים. ובפשטות נראה שנטעו לעצים וגם הפירות בכלל כל העץ לא היה כלל פטור דערלה, שכאן הכל עצים גם הפירות, והשורש אינו שורש פטור, ולא דמי לנטעו לפני שבאו לארץ, שהוא עץ מאכל שנפטר מקודם. ומכל עץ למדנו שלא נאמר שסוף סוף בזמן נטיעה אין כאן נטיעה של פרי אלא של עץ בלבד קא משמע לן שגם נטיעה של עץ אינה נטיעה של פטור וחייב כשתהפך לפרי.

ב. נטע שלוש שנים לסייג

והנה בירושלמי ערלה פרק א הלכה א נטעו שלש שנים לסייג מיכן ואילך חישוב עליו למאכל והוסיף, תוספתו, רבי ירמיה אמר התוספת פטור, רבי בא אמר התוספת חייב. אמר רבי יוסי הדא דרבי ירמיה מתחמיא קשיא ולית היא אלא ניחא, כהדא דתני שדה שהביאה שליש לפני גוי ולקחה ישראל רבי עקיבה אומר התוספת פטור וחכמים אומרים התוספת חייב. והכא עיקרו פטור ותוספתו חייב.

ובפני משה פירש דרבי בא סבירא ליה דהתוספת חייבת דהוי כנטיעה בתחילה. וצריך ביאור הרי השורש מלפני כמה שנים, ובפשטות הכוונה על הפרי שגדל לאחר שחשב לאכילה, והיינו שהרי פירות שחנטו בשלישית אסורים גם מה שגדל אחר כך שהו גם כן כשלישית, והספק כאן אם אפשר לחשוב עליהן.

והגר"א הגיה ומחק את תחילת הדברים נטעו שלש שנים לסייג וכו', אלא גורס הוסיף תוספתו מהו וכו'. והיינו משום שאין סברא שדווקא בתוספת לאחר שלוש שנים בעי ולא בתוספת שבזמן ערלה. לכן מחק את תחילת הדיבור וגורסה להלן: נטע שלוש שנים לסייג ואחר כך חישב עליו למאכל אמר רבי יוחנן דברי רבי ישמעאל כל שאין לו ערלה אין לו רבעי. רבי יוחנן בעי עד שיהא לו שלש שנים ערלה. אמר רבי יונה עיקר ערלה צריכה ליה אין עיקר ערלה פחות (משלש) שנים. אמר רבי יוסי עיקר רבעי צריכה ליה כל שאין לו ערלה אין לו רבעי.

וביאר הגר"א: אמר רבי יונה עיקר ערלה צריכה ליה. פירוש הא דמיבעי רבי יוחנן אם צריך שלש שנים ערלים דווקא היינו לענין עיקר ערלה. דהיינו אם אין לו שלוש שנים ערלה דהיינו שחישב בשנה ראשונה לסייג אף שחישב אחר כך למאכל אין לו ערלה. ולא שמיע ליה האי ברייתא דתני לעיל נטע שנה ראשונה. מכאן ואילך חישב עליו למאכל מכיוון שחישב עליו מחשבת חיוב יהא חייב. אמר רבי יוסי עיקר רבעי צריכה ליה. פירוש שערלה נוהג אף שאינו שלש שנים שלימות כדקתני בכרייתא נטע שנה ראשונה, והא דבעי רבי יוחנן היינו לענין רבעי שאינו נוהג רבעי, כשאין לו ערלה אינו נוהג רבעי, אי נוהג רבעי אף שלא נהגו שלש שנים ערלה כיון שנהג ערלה על כל פנים. ולא איפשיטא. עד כאן לשונו.

ועל פי זה ביאר הגר"א מה שאמרו להלן (ג עמוד ב) רבי יאשיה מיייתי נטיעות מחוצה לארץ בגושיהן ונציב לון בארץ. רבי יונה אמר לשכרו שנים, רבי יוסי לשכרו רבעי. וכתב שם בביאור הגר"א: ומפרש לרבי יונה. פירוש דאמר לעיל עיקר ערלה צריכה. פירוש דהיינו כשאין לו שלוש שנים ערלה ואז אינו נוהג ערלה כלל לכך מיייתי בגושיהן כדי שישכור השני ערלה דליהוי תחילת נטיעה בחוצה לארץ, ובחוצה לארץ אין איסור ערלה אלא מהלכה אבל מדאורייתא מותר, ולכך אפילו כשהביאן אחר כך לארץ נמי מותר משום ערלה, משום דלא יהיה לו שלוש שנים ערלה שלימות, דמה שהיה בחוצה לארץ היה פטור והשתא שהובא בארץ אין לו למנות למפרע כלל שני ערלה, דהוי כמו אילן שהבריכה שנה אחר שנה דמונה לו משעה שנברכה אף שבתחילה היה פטור מכל מקום מונים לו מתחילת נטיעותיו, והכא נמי מונים לו מתחילת נטיעתו שהיה בחוצה לארץ והיה פטור שנה אחת מערלה, לכך לרבי יונה ליכא ערלה כלל. ולרבי יוסי דאמר עיקר רבעי צריכה ליה. פירוש דערלה ודאי אסור אף שאין לו שלוש שנים שלימות, אלא שרבעי אינו נוהג אלא כשהיה לו שלוש שנים שלימות והכא דנציב לון בחוצה לארץ והביא בגושיהן כדי לפוטרו מרבעי. והיינו כדי לשכרו רבעי. עד כאן לשונו.

ולכאורה כוונת הגר"א במה שכתב דרבי יוחנן לא שמיע ליה לברייתא שערלה נוהגת גם שנה אחת היינו שלא ידע לברייתא זו, אבל אם כן צריך ביאור מה שכתב לפרש להלן דלרבי יונה היה רבי יאשיה נשכר כל שנות ערלה, הרי זה לא כהלכתא.

ויתכן לפרש מחלוקת רבי יונה ורבי יוסי דהוי כמחלוקת בתוספתא מנחות (פרק ו הלכה ז) אם נהגו ברבעי מיד אחר שכבשו וחלקו או רק שנת י"ח עיין שם, וזה תלוי אם משעת נטיעה בעי שיהיה ראוי גם לרבעי או לא. והכי נמי הכא רבי יונה אמר דעיקר ערלה צריך שלוש שנים, אבל אם היו שלוש שנים הראויות לערלה היה סגי בזה אף שלא היה אז ראוי לרבעי, ורבי יוסי אמר דבעי שנהיה ראוי גם לרבעי. וצריך ביאור לפי זה הסיוס אם אין ערלה אין רבעי.

עוד נראה לפרש בדברי רבי יונה דעיקר ערלה רצונו לומר דאי אפשר שיאסרו פחות משלוש שנים כמו שכתב הגר"א, אבל מודה לברייתא דלעיל דמהני מחשבה על סייג, אלא דסבר דאין מונים משעת נטיעה אלא משעת מחשבה שלוש שנים שלמים, ואף על פי שבתוספתא מפורש דמונים משעת נטיעה לא שמיעה ליה. ורבי יוסי סבר דרבעי אינו יכול להיות אם אין ערלה שלוש שנים, אבל ערלה גופא לא בעי שלוש שנים שלמים.

ואפשר לומר דרבי יונה סבר דזה תלוי משום מה מחויב חשב למאכל, דבסוטה מפורש דהוא מפני דהוי כעולה מאליו, ולפי זה יש לומר דמונה משעת מחשבה, דעתה הוא שעלתה ומקודם לא אילן הוא אלא עצים ונעשו העצים אילן, אבל בתוספתא (הנדפס מחדש מכתב יד) וכן בתורת כהנים שהובאו לעיל מבואר דילפינן לנוטע לעצים וחשב עליו מקרא דכל עץ, ועל זה יש לומר דמונים מנטיעה. ויש מקום לדון שהפירוש בתוספתא ובתורת כהנים הוא שחשב בשעת נטיעה שאחר זמן יהיה למאכל, וזהו הלימוד מכל עץ, שאף עץ יכול להתחייב. אכן צריך עיון דאם כן למה אמר רבי יוחנן בשם רבי ישמעאל דאם אין ערלה אין רבעי ויש ליישב. אכן לגרסת הגר"א דבעי למפשט מדברי רבי ישמעאל אחשב לאכילה לאחר שלוש אי אפשר לפרש כן שהרי מונים מעתה גם ערלה וי"ל.

עוד יש לפרש דעיקר ערלה רצונו לומר התחלת ערלה, היינו שתהיה נטעה בחיוב, ואף דבשעת נטיעה של סייג היה למעשה בפטור מכל מקום הרי מרבינן בתורת כהנים ובתוספתא שהובאו לעיל מקרא דכל עץ דגם באופן כזה יש למנות מנטיעה. ויתכן שמשום שראוי לחשוב עליו דנים אותו כעץ שחייב מתחילתו בערלה. אבל אם אי אפשר למנות משעת נטיעה אין למנות גם משעה שאפשר כבר לחייב. ונפקא מינה לגבי מביא נטיעות מחוצה לארץ. וזהו דקאמר בירושלמי בהלכה ב

בנטיעות חוצה לארץ שהביא רבי יאשיה, אבל רבי יוסי דסבר שכוונת רבי יוחנן על רבעי אבל על ערלה אין נפקא מינה.

ולפי מה שכתבתי לעיל דיש לומר שהסברא בגמרא סוטה שלאחר שחשב הוי כעולה מאליו מיירי לגבי מה שיגדל מעתה, והדרשה דתורת כהנים ותוספתא מיירי לגבי מה שכבר גדל קודם שחשב, לפי זה יש לומר שגם לרבי יונה מודה רבי יוחנן שמה שגדל מעתה מתחייב, שהרי גם כשהעיקר מתחילה למאכל הרי מה שנוסף אין בו שלוש שנות ערלה, וזהו המבואר בבבלי, ורק בחלק שגדל עד עתה בזה סובר רבי יונה אליבא דרבי יוחנן דאינו מתחייב.

ג. אילן היוצא מהשורשים

ועיין ברמב"ם פרק י מהלכות מעשר שני הלכה יט, אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה, מן השורשים חייב. פסק כן משום דבסוף בבא מציעא קאמר דפליגי בזה רבי מאיר ורבי יהודה וגרסינן בדברי רבי יהודה דמן השורש חייב, ופסק כרבי יהודה.

אכן צריך עיון, דהרי על כורחך לאחר שנות ערלה קאי, דהרי מן הגזע פטור (ואולי שם משום זה וזה גורם. אבל בלאו הכי נראה דרצונו לומר דמונים שנות ערלה ולא שבטלה וזה פשוט, ואין להאריך) והרי קיימא לן דשורש פטור פוטר ואמאי יתחייב, הרי גדל על כל פנים משורש זקן, והרדב"ז הרי כתב דעלה משורש אילן שנטע לסייג פטור, וכל שכן זקן. ובירושלמי מבואר דשורש של אילן זקן שנכנס לתוך אילן פוטר אותו וכל שכן כשיצא אילן משורש גופו, וצריך עיון גדול.

ויש לומר שכל דין שורש פטור פוטר הוא רק כשישנה נטיעה אחת וגזע אחד עולה מן הקרקע וכל שורש פטור שיש למטה בין כל סבכי השורשים סגי לפטור, אבל אם לצד הנטיעה והגזע יצאה נטיעה וגזע נוסף שהיא למעלה נטיעה נוספת לצד הגזע הקודם הוי כאילן חדש, וזהו שאמר היוצא מן השורש, רצונו לומר יוצאת נטיעה וגזע חדש מאחד השורשים ליד הנטיעה הקודמת, בכהאי גוונא לא שייך דין שורש פטור, שהכל נטיעה חדשה. וכך מוכח ממה שאמרו בסוף בבא מציעא שהקונה אילן אחד או שני אילנות, שאין לו קרקע, אם יצא אילן מהשורשים הוי אילן חדש ושייך לבעל הקרקע, עיין שם ברש"י וברמב"ם הלכות מכירה, ואכמ"ל.

ד. אילן שננטעו לקורות וקצצו

ועיין ברדב"ז פרק י ממעשר שני הלכה יג שכתב דלא אמרינן אלא באילן שננטע לאכילה אם נגמם למעלה מהארץ דפטור, אבל נטעו מלכתחילה לקורות וקצצו כדי שיצא נטע לאכילה, אפילו שיצא למעלה מהארץ חייב, ומונה לו משעת קציצה.

ופלא בעיני טעם הדבר, הרי חשב לאכילה מפורש בתורת כהנים ובתוספתא דמונים משעת נטיעה, ומה בכך שקצץ, הרי נקטינן שאינו נטיעה חדשה כיון דמשתייר על הארץ, וימנה משעת נטיעה. וצריך עיון.

והנה בדין של נטיעה לקורות ולסייג שהפירות מותרין, לכאורה יש לפרש שמה שמהני מחשבה קובע שכל מה שצומח, הענפים והפירות, דינם כסייג, ולכן גם הפירות הם כחלק מהענפים ואין להם דין פירות אלא דין ענף. ולפי זה יש לומר שכהאי גוונא באמת אין פטור של נטיעה אלא יש דין נטיעה אלא שהפירות מופקעין מדין פירות ומשום זה מותרין. ולפי זה יש לפרש שאם חשב שוב לאכילה ביטל רק את המחשבה הקודמת שעומדין רק לסייג. ולפי זה יוצא שבאמת מעולם לא היה כאן פטור של נטיעה, אלא כאילו לא צמחו בשנות הערלה פירות הראויים לאכילה.

אבל באמת יש להוכיח שאין זה נכון, שאם כן למה אמרו בירושלמי שאם חשב שלוש שנים לסייג ומכאן ואילך למאכל אין לו רבעי, שכל שאין לו ערלה אין לו רבעי, הרי מה שאין לו ערלה הוא משום שעל ידי המחשבה אין זה בכלל פירות וכאילו צמחו פירות מקולקלין או כאילו לא צמחו פירות כלל, ובכהאי גוונא פשוט שאם בשנה הרביעית צמחו פירות ראוין הוו פירות רבעי. אלא מוכח מכאן שהפטור הוא בגטיעה, שבכהאי גוונא שהכוונה של הגטיעה היא לסייג אין זה נטיעה של ערלה, וזו הפקעה מדין כל עץ מאכל, ומכל מקום מרבין מהפסוק דכל עץ שגם עץ שנטע לסייג יכול להתהפך לעץ מאכל על ידי מחשבה בתוך שנות הערלה, ולמדנו מהריבוי שעץ מאכל נקבע גם באמצע השנים של ערלה, ועל זה אמרו בירושלמי שאם הסתיימו שנות ערלה שוב לא ניתן עכשיו לעשות עץ מאכל רק לגבי רבעי, שבלי שנות ערלה אין דין רבעי ומחשבה לאחר שנות ערלה לא מועילה.

ומשום זה סובר הרדב"ז שעד כאן לא מהני מחשבה באמצע השנים לשנות את דין הפירות שיהיו נחשבים למאכל, אלא רק על המקום ועל הענף שגדלו בהם קודם פירות ורק נפקעו מדין מחשבת סייג, אבל כשהענף כולו או גוף העץ נכרת, ואין עכשיו בכלל מקום למחשבה למאכל במקום לסייג, אין כאן בכלל מחשבה לשנות מסייג למאכל, ונשאר רק עץ שננטע לשם סייג שלא ניתן לשנות במחשבת מאכל,

ועץ שהוא במחשבת סייג בלבד הוי פגם בנטיעה ואין זה נטיעה לפירות, ועל כן מונים משעת קציצה שמאז יגדלו פירות לאכילה ואכמ"ל.

ה. הטעם שבספקה להקדש חייב

מה שכתב על דברי הירושלמי שהטעם שספקה להקדש דאין הקדש פוטר משום שהוא ראוי לפדותו ולחייבו וספקה לסייג חייב משום שהוא ראוי לחשוב עליה ולחייבו, עד כאן לשון הירושלמי. והביא קושיית הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל על מה דקאמר בטעמא דספקה להקדש חייב משום דיכול לפדותו ולחייבו ותיפוק ליה דבלאו פדיון נמי לימא הואיל ואי בעי לאיתשולי על ההקדש ויחזור לחיוב ערלה עד כאן דבריו.

לדעתי יש לומר דכאן איירי בהקדש לא רק על ידי קדושת פה אלא בקניין כהדיוט שהגזבר נטע אילן להקדש, ובאמת מפורש בקרית ספר דרק באופן כזה מיירי, דבשדה דהדיוט לא יתכן שההקדש תקדם לנטיעה, רצונו לומר שגרעין ההקדש בשדה של הדיוט הנטיעה לבעל השדה וכמו שאמרו בתרומות ואם כן לא תצויר כאן בכלל שאלה.

עוד יש לומר דטעם דשאלה לא מהני אלא היכי שהמקדיש הוא שסיפק אבל אחר שאינו יכול להישאל לא, וכמו שכתבו המהרי"ט והלחם משנה דלגבי המודר לא הווי נדרים דבר שיש לו מתירים, וכאן הפירוש בפשטות הוא שהגזבר הוא שסיפק, אבל אין זה ברור, דיתכן דהגדר כאן הוא שפטור כזה שיתכן שיבטל פטור גרוע הוא מכדי שיוכל לפטור, ואין נפקא מינה מי שיכול לבטלו אלא רק אם יש אפשרות של ביטול. וכמו כן בסיפק לסייג אין נפקא מינה בין הבעלים לאחר שסיפק ברשות או שלא רשות כהניא דריש בכורים.

אולם מלבד כל זה יש לתמוה על הגאון רבי יוסף ענגיל שהרי בדומה לזה אמרינן בנדרים דהקדש הוא דבר שיש לו מתירים משום דבידו לפדות עיין שם בראשונים ולא משום דבידו להישאל כיון שאין השאלה מצווה, ורצונו לומר שאינו עומד לכך כמו שאמרו שם בתרומה והכי נמי כן, ובפרט שמהסוגיא בסוטה (דף מד) מוכח דהעיקר הוא אם עומד להשתנות עיין שם, ומה שדווקא בשאלה צריך שהאפשרות להיתר תהיה מצווה ולא בשאר דברים שמתירים, בפשטות הוא משום שהוי דבר שיש בו טורח, שמתעם זה יש דעה בירושלמי נדרים פרק ו הלכה ד שנדרים הוי דבר שאין לו מתירין כמו שכתב הכסף משנה בהלכות מאכלות אסורות פרק טו הלכה יב, ולכן גם לשיטת הבבלי שגם נדרים הווי דבר שיש לו מתירים צריך שעל כל פנים תהא

בשאלה מצווה [וכיוצא בזה כתב הר"ן בבבא מציעא דף נג עמוד ב דיבור המתחיל ואם איתא וכו', דלא מיקרי דבר שיש לו מתירים במידי דמחוסר מעשה אלא במידי דקאי להכי וכו'.

ועיין ברשב"א יבמות דף פח עמוד א דיבור המתחיל הא דאמרינן שהתרת נדרים הוי אינו בידו לגבי נאמנות עד. ועיין במאירי בבא מציעא דף נג עמוד ב דיבור המתחיל ממה שהביא מה שאמרו בנדרים שתרומה לאו מצווה לאתשולי עלה וכתב דהיינו שאין בשאלתו סרך מצווה אדרבה סרך עבירה. וכעין זה כתב בחוות יאיר סימן קל. וכך משמע משיטת הרמב"ם בהלכות נדרים פרק ה הלכה יד"טו ששבועה הוי דבר שיש לו מתירים אף על פי שהרמב"ם סובר בהלכות שבועות פרק יב הלכה יב שאין מצווה להישאל על שבועה, ועל כורחך שכל שאין סרך עבירה בשאלה הוי דבר שיש לו מתירים. ועל כל פנים מצינו בדבר שיש לו מתירים שדבר שהיתרו בא מצד שאלה צריך שלא תהיה בכך עבירה או אפילו שתהיה בכך מצווה, והכי נמי יש לומר בדין של אילן הראוי לחייבו בערלה שאם באנו מצד שאלה אין זה מועיל בהקדש שאין בכך מצווה, ויתכן גם שיש בזה עבירה לפי דברי האור זרוע סימן תשמח והרדב"ז בשו"ת חלק א סימן קלד עיין שם. והא דביבמות (דף פח) גבי נאמנות עד אחד באיסורים נקטינן סברא דבידו להישאל, היינו כיון שהוא אומר שכבר נשאל נאמן על זה כיון דבידו לעשות מעכשיו זאת עיין שם ברשב"א.

ודרך אגב ארשום כאן מה שקשה לי על הרשב"א בתורת הבית בית רביעי שער ראשון (דף יב עמוד ב) שכתב דמוקצה לא הוי דבר שיש לו מתירים כהקדש וכו' דהקדש יכול להישאל וכו', והרי בנדרים מפורש דלא אמרינן סברא זו לגבי דבר שיש לו מתירים כיון דאין זו מצווה. ועיין במאירי נדרים דף נח עמוד א דיבור המתחיל כל שכתב שהקדש הוי דבר שיש לו מתירים אם משום שאפשר לפדותו ולחלל קדושתו על דבר אחר, או משום שאפשר להישאל עליו מצד טעות בלא עבירה. וזה כשיטת הרשב"א. והנה מה שהוסיף המאירי בדבריו שאפשר להישאל עליו מצד טעות בלא עבירה צריך ביאור. ונראה שכוונתו למה שכתב להלן דף נט עמוד א ובחולין דף צז עמוד ב דיבור המתחיל נראה לי עוד בדין זה שכל שמתירין באים על ידי שאלה ואין פתחי שאלתו מצויים אינו בכלל דבר שיש לו מתירין, והוא שאמרו בתרומה שאף על פי שיכול להישאל עליה אינה בדין יש לו מתירין וכו' והקדש הואיל מצד נדבת לבו הוא בא טעותו מצויה ופתחיו מרובים. עד כאן דבריו. וזוהי כוונתו גם בנדרים שבהקדש אפשר להישאל על ידי פתחים שהוא מצד טעות. ומה שכתב המאירי שאין עבירה להישאל כוונתו למה שכתב בבבא מציעא שהעיקר אינו תלוי אם יש מצווה אלא אם יש עבירה בשאלה. ולפי זה מה שאמרו בגמרא

בנדירים שתרומה לאו מצווה לאתשולי עלה ולא הזכירו שאין מצויים בה פתחים, צריך לומר שהגמרא שם סבירא לה שגם בחרטה נשאלים על הקדשות כמבואר ברמב"ן במלחמות סוף פרק ג"פ, ועיין בשו"ת רבנו בצלאל אשכנזי סימן טו ובמחנה אפרים הלכות צדקה סימן ה ואכמ"ל. אולם מדברי המאירי בנדירים משמע שסברא זו שאין מצויים פתחים בתרומה היא גם לטעם הגמרא שם שתרומה לאו מצווה לאתשולי עלה, וצריך ביאור מאחר שאין הפתח מצוי מה יוסיף אם היתה מצווה לאתשולי ואכמ"ל.

ו. מקצתו נטוע בחיוב ומקצתו בפטור

עוד כתב שם הדר"ג: וממילא בנידון דידן שמקצתו בארץ ומקצתו בחוצה לארץ, או שהוא נטוע מקצתו בקרקע של ישראל ומקצתו בקרקע של גוי למאן דאמר דאין ערלה נוהג בשל גוי, לכאורה דגם חלקו של ישראל או הצד הגדל בארץ ישראל נמי פטור משום דכללא הוא דשורש פטור פוטר בכולו ואינו דומה לטבל דצד החיוב חייב, משום דגבי טבל לא גלי קרא דבעינן כולו בחיוב, ולכן כל חד בדידיה קאי וצד החיוב חייב וצד הפטור פטור, מה שאין כן בערלה גלי קרא דבעינן כולו בחיובא ושורש אחד של פטור פוטר ומציל את כולו מדין ערלה. עד כאן דבריו.

יש להעיר ממה שכתב הדרב"ז פרק י מהלכות מעשר שני הלכה ד דנראה דמפרש דפלוגתא דרבי ורבן שמעון בן גמליאל הוא גם בערלה, וכן נראה ממה שכתב הגר"א בביאורו ליוורה דעה דרבי זעירא דפריך בירושלמי הא גדל מתוך איסור היה יכול להקשות גם אברייתא דרבי ורבן שמעון בן גמליאל, אולם צריך ביאור רב בדבריו. והנה עיקר ראית הדר"ג הוא ממה שאמרו בירושלמי ספקה לחוצה לארץ פטור, אולם הגר"א מחקה ודעת הדר"ג שטעמו משום דקיימא לן דגם בחוצה לארץ חייב בערלה, וברשימותי על הירושלמי עמדתי על זה וכתבתי דזה לא יתכן, דהרי לעיל במ"ש שורשים אין בהם ממש פירש דהיינו לגבי שורשי חוצה לארץ, וגם לקמן רבי יאשיה הביא נטיעות וכו' פירש הגר"א דסבר דפטור בחוצה לארץ, וגם לא מסתבר למחוק משום זה כאן שעל כל פנים יש מחלוקת בזה ואפשר לבאר הדינים אליבא דכולי עלמא.

ולכאורה יש לומר דחוצה לארץ דמי לפטור דסייג דהרי אפשר לכבשו ולקדשו, ואם כי הנטוע קודם שנכנסו לארץ פטור, התם הפטור לא משום חוצה לארץ אלא משום קודם הדיבור, וכעין שדרשו בתורת כהנים בנגעי אדם ובתים ובמומי כהן עיין שם, אולם כפי הנראה מהסוגיא דסוטה לא אמרינן כן אלא בסייג דמעיקרא לפירות

קיימי, וכן הוא בהקדש דפירות עומדים לפדיה כמו שאמרו בבבא בתרא (דף ס) ובאמת יתכן דיהיה נפקא מינה בגזבר שנטע זית למנורה דאינו עומד לפדיה ואכמ"ל, ולפי זה פטור חוצה לארץ הרי אינו עומד להשתנות. עוד יש לעיין אם נימא כמ"ש אות א דרק מי שבידו לשנות מתחייב בסיפוקו, ועיין במאירי סוטה שכתב הואיל ויכול לחשוב דהוי כפת בסלו, ומשמע דרק בבעלים אמרינן כן ויש לדחות. אבל האמת בכוננת הגר"א נראה לי דסיפוק האמור אינו כלל משום שורש פטור אלא משום ביטול וכמימרא דר"י בסוטה, ודין שורש פטור ודין ביטול הם שני גדרים נפרדים וכמו שהתבאר לעיל, דשורש פטור הגדר שאין שורש יכול להחלק לחצאין ואם אין כולו בחיוב אינו חייב כלל בערלה ולא משום תערובת יניקה, ובירושלמי קאמר בהדיא דגם לרבן שמעון בן גמליאל דלא ינקי השורשים אהרדי ואין כלל תערובת מכל מקום שורש פטור פוטר, ולהכי אין גדר שורש פטור אלא כשהשורשים מחוברים יחד אבל אם השורשים נבדלים ורק הענפים מחוברים אין לבוא מכח שורש פטור אלא מכח ביטול, ויש לי כמה ראיות על זה אבל לדעתי כל זה פשוט מסברה ואין צורך להזכיר ראיות, והשתא ספקה לחוצה לארץ רצונו לומר שהרכיב באילן של חוצה לארץ ויש לחייבו משום הרכבה אלא דבטל לעיקר, ולהכי מחקה הגר"א דגם בלא דין ביטול אי אפשר לחייב משום הרכבה, דכמו שהעיקר פטור משום חוצה לארץ כך הרי גם ההרכבה נעשית בחוצה לארץ ופטור משום זה גופא ואין צורך בגדר ביטול, וסיפק להקדש אם כי יונק מהקדש פשוט דאין זה בכלל הפטור דהקדש משום דזה הוי נטע ואחר כך הקדיש ואכמ"ל.

ובאמת הרי מפורש כאן בירושלמי גופא דבפטור דחוצה לארץ לא אמרינן שורש פטור פוטר, ומפירוש הגר"א נראה דרצונו לומר דהכל חייב בערלה, ואם כי כל פירושו כאן צריך עיון טובא, אבל בירושלמי על כל פנים מבואר להדיא דחוצה לארץ חלוק מפטור זקנה. ויש לפרש כך דבזקנה כל השורשים פטורים מחמת עצמם אבל שורשים שבחוצה לארץ פטורים מחמת מקומן שהם בחוצה לארץ, ואם המקצת יהא בארץ ישראל הרי הם במקום חיוב אלא כיון דהעיקר של השורש הוא בחוצה לארץ אמרינן שורש פטור פוטר כל השורשים, וזה דווקא לאותו אילן אבל לא סגי ששורש זה שנפטר מכח שורש פטור שפטרו שהוא יפטור לאילן אחר שהשריש בשורשיו, וכדומה לזה שיטת הראב"ד בבכורים דנתינת רשות להבריך בשלו לא מהני לחייב בבכורים, אבל סגי שההרכבה לא תפטור את הנטוע בשלו. ויש לעיין בכוננת המאירי בראש השנה דנראה לכאורה דמחלק בסיפוק על גבי סיפוק בהרכבה, אם סיפק מאותו ענף או שסיפק מענף של העץ של הסיפוק הראשון.

והנה בירושלמי פרק א הלכה א תני אילן שמקצתו נטוע בארץ ומקצתו בחוצה לארץ מכיוון שמקצתו נטוע בארץ כילו כולו בארץ דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר צד הנטועה בארץ חייב צד הנטוע חוצה לארץ פטור. רבי אבהו בשם רבי יוחנן נעשה כטבל וכמעושר מעורבין זה בזה. רבי זעירא בשם רבי יוחנן שורש פטור פטור. מה כרבי, דרבי אמר שורשיו חייין זה מזה. דברי הכל היא, הכא שורש פטור פטור. הן דתימר שורש פטור פטור בשורש ישן שהשריש מתוך שלו לתוך של חברו אבל אם השריש מחוצה לארץ לא בדא. עד כאן לשון הירושלמי.

נראה דהבעיא היא אם דווקא לרבי קאמר משום דהוי תערובת של פטור והוי כעין זה וזה גורם אבל לרבן שמעון בן גמליאל כיון שאין תערובת לכן החצי השני חייב, ומסיק דדין הוא ששורש אחד דאילן פטור, דהכל על כל פנים אילן אחד הוא, וכיוצא בזה מצינו בריש בכורים דגם אליבא דרבן שמעון בן גמליאל בעי שיהא כל הגידולים מאדמתך והמיעוט הפטור מעכב כל האילן והכי נמי הכא. ואחרי זה קאמר הירושלמי דאם הטעם לא משום דינקי אלא שדין הוא בשורש פטור אם כן זה דווקא שורש שפטור מערלה מחמת זקנה, אבל שורש שהפטור שלו אינו משום ערלה אלא משום פטור דמצווה התלויה בארץ או כמו שבכל מצווה התלויה בארץ אמר רבן שמעון בן גמליאל דאינו פטור הכי נמי גם בערלה, ולהכי שורש של חוצה לארץ אינו פטור.

ובירושלמי שם: רבי יוסי בשם רבי יוחנן שורשים אין בהם ממש, אמר רבי זעירא לרבי יסא בפירוש שמעתנא מן דרבי יוחנן או בערלה הויתון קיימין ואידכרת הדה מילתא בביכורין ואמר שורשין אין בהם ממש. אמר רבי זעירא הדה דתימר שורשין אין בהם ממש בהשרישן מחוצה לארץ לארץ אבל משהשריש מארץ לחוצה לארץ שורשים יש בהן ממש.

והנה מה דקמאר דשורשים אין בהם ממש רצונו לומר שאין דינם כעיקר האילן, והיינו דיש חילוק בין תרומות ומעשרות לערלה וכן לבכורים, דתרומות ומעשרות אם יונק ממקום חיוב יכול לחייב אף שהעיקר במקום פטור, דהעיקר הם הפירות ולא האילן, אכן בערלה העיקר הוא האילן גופו ולא הפירות, וכפי שמצינו שכשנכנסו אבותינו לארץ מצאו אילן נטוע פטור מערלה, וברור שאפילו לא חנטו כלל הפירות, וזה משום שנטעוהו בחוצה לארץ אף שנעשה אחר כך ארץ ישראל, אבל בתרומה כהאי גוונא חייב שהרי סוף יניק היום מארץ ישראל, ולכן כשעיקר האילן בחוצה לארץ והשורשים בארץ ישראל פטור מערלה, דמה בכך דיניק מארץ ישראל הרי על כל פנים אין העץ בארץ ישראל, ויניקת פירות לכד אינה אוסרת. וזהו דקאמר רבי יוחנן דאין השורשים כעיקר שיחשב כחציו בארץ וחציו בחוצה לארץ אלא הכל בתר

עיקר בלבד (ועיין בתוספתא ערכין בחוצה לארץ אחר העיקר, ויש לומר לכאורה שהכוונה למה שכתבנו. אבל נכון יותר דמכוון למה שאמרו פרק ג דמעשרות משנה י, וזהו גם לתרומות ומעשרות.) ואילן חוצה לארץ אין פירותיו מתחייבים משום היניקה שלהם בלבד. ושאל רבי זעירא אם בפירוש שמע כך או שרבי יוחנן אמר כן בבכורים, רצונו לומר דבאמת מפורש בירושלמי בבא בתרא פרק ב הלכה ה דקאמר רבי יוחנן כך לגבי בכורים, והיינו דביכורים דאינן איסור אלא מצווה אין היניקה מחייבת כתרומות ומעשרות, לכן בשורשים בשל חברו חייב, דהנה רבי יוחנן בירושלמי בכורים קאמר דנוטע ברשות חייב בבכורים ומפורש בראב"ד דהיינו מה שנטוע בשלו אלא שיונק משם, אבל מה שגדל בשל חברו ממש פטור גם ברשות, ואם כן חצי בשלו וחצי בשל חברו ברשות אין חיוב על כל האילן, וקאמר דאם רק השורשים בשל חברו הכל כמו שלו, דהעיקר גוף האילן ולא היניקה של השורשים, ושאל רבי זעירא אם שמע דין זה בבכורים וסבר דהוא הדין גם בערלה. ואחר כך אמר דאימתי שורשים אין בהם ממש אם העיקר בחוצה לארץ ובעי לחייב משום יניקה מהארץ על זה אמרינן דיניקה בלבד לא סגי לחייב אם אין כאן עץ במקום חיוב, דיניקה בלבד אינה אוסרת, דכיוון דלא היתה נטיעה בארץ אינה בכלל ערלה ואם אין עץ הרי זה גופו פטור מערלה שהרי רק פירות של עץ מתחייבים. אבל להיפך גדל בארץ ישראל וחייב אלא דיש יניקה מחוצה לארץ על זה אמרינן דכיוון דיניק מחוצה לארץ אם כן לא שייך לחייב אותן הפירות דינקו מחוצה לארץ אף על פי שגופו בארץ ישראל כי פירות שיונקים מחוצה לארץ אין לחייבם.

והנה לפנינו כאן בירושלמי שלושה מקומות בדין חוצה לארץ, לעיל שבפטור של חוצה לארץ לא אמרינן שורש פטור פוטר, הכא דשל ארץ ישראל שנכנס לחוצה לארץ שורשים יש בהם ממש ולקמן ספקה לחוצה לארץ פטור. ונראה דמה דאמר שורשים יש בהם ממש היינו דעל כל פנים לגבי מה שיונק הוי פטור, ונפקא מינה לגבי תערובת דלא נחשב לזה מחשבון מאתיים וכל שכן לרבן שמעון בן גמליאל, אולם אם פוטר השאר לא מיירי כאן. ובדלעיל יש לומר כך דאם השריש מארץ ישראל לקרקע חוצה לארץ אין השורש פוטר דבאמת אם נוספו שורשים וכל שכן אם נתארך השורש לא הוי שורש מחייב, שהרי לא מונים ערלה לו אלא משורש של נטיעה, ואם אינו שורש מחייב אין לקרוא לו שורש פטור. ואם כי הפירות שגדלים מחמתו פטורים היינו דלא ינקי מארץ ישראל ואין משום מה לחייבם, אבל אין זה שורש פטור שיפטור הכל, אבל בהשריש בתוך שורש של אילן שבחוצה לארץ הרי יש שם שורש פטור, שהרי נטע בחוצה לארץ ושורש זה פוטר, וזהו ספקה לחוצה לארץ פטור.

ז. שורש פטור פוטר וילדה שסבכה בזקנה

בדין שורש פטור פוטר נראה שלא הובא בפוסקים, לכאורה יש לומר שלא פסקו כן שהרי ילדה שסיבכה בזקנה משום ביטול קאי ובקצצה, אבל לא קצצה חייבת ולא אמרינן שורש פטור פוטר, ועיין בתוספות פסחים (דף מד עמוד ב דיבור המתחיל והוא) שכתבו שלערלה אין היתר והקשו מילדה שסבכה בזקנה ותירצו ששם בטלה ופנים חדשות באו לכאן, ולכאורה הרי יתכן שיפטר על ידי שורש פטור, והסוגיא שם הרי אזלא אליבא דרבי יוחנן הסובר ששורש פטור ועל כורחך שדין זה אינו מוסכם להלכה.

אבל קשה הרי בירושלמי מוכיח כן ממה שנטעו עד שלא כבשו שפטור לעולם וכן פסק הרמב"ם, ואם כן אמאי הכא לא. אכן יש לומר ששורש פטור ראשון שפוטר כל השורשים שנוספו בה כולי עלמא מודים דהשורשים שנוספו בזמן חיוב פטורים, כיון שמה שנשרש על ידי הנטיעה היה שורש פטור הריהו פוטר השאר, אבל כשיש שורשים חייבים ונוסף להם על ידי הרכבה וכדומה שורש פטור בזה חולקים על מה שאמרו בירושלמי דפוטר. אכן מה שצריך עיון הוא מרבי יוחנן גופא שהוא סובר שורש פטור פוטר וקאמר בסוטה דין ביטול.

והנה בפשטות החילוק בין שורש פטור ודין ביטול בזקנה הוא דביטול בזקנה היינו או שבטל כל האילן ונעשה אחד וכמו שמוכח מתוספות בפסחים או לרש"י והר"ן בעבודה זרה דף מט עמוד א משום זה וזה גורם, היינו על כל פנים דין תערובת וכמ"ש הר"ן שהוא בגדר דביטול ברוב, אבל בשורש פטור היינו דליתא לחצאין דחצי חייב וחצי פטור אלא כיון דמקצתו בפטור כולו בפטור וכמו שאמרו בירושלמי שאפילו לרבן שמעון בן גמליאל דאין הפירות מעורבבים מכל מקום מודה לדין שורש פטור בערלה. ונראה שהחילוק הוא יותר מכך שאין שורש פטור אלא בתערובת שורשים אם משעת נטיעה או על ידי תערובת ושם הוא הגדר דונטעתם. אבל כשהשורשים נבדלים לגמרי ורק האילנות מחוברים אז אתינן עלה מכת דין ביטול. ולפי זה אין סתירה מדין ילדה שסבכה בזקנה לדין שורש פטור. אולם הראיה שהובאה לעיל מתוספות פסחים שאין אופן שערלה תבטל עדיין צריך עיון. ויש ליישב.

ולפי זה יש ליישב מה שיש להקשות על שיטת הראשונים שמרכיב ילדה בזקנה פטורה רק בקצץ ויש להקשות מהמשנה (פרק קמא משנה ה) דהבריך וקצץ חייב, ואמאי הרי בשעת הברכה מה שהשריש היה שורש פטור וכל הפירות שגדלו היו

פטורים ואם כן גם עתה דאמרינן דהוי שורש חיוב אבל הרי יש כאן שורש פטור, מה שגדל קודם.

ובאמת יתכן שזהו הטעם של הגהת הגר"א בשנות אליהו ובהגהות על המשניות מכתב יד שמונים משעת הברכה ויש לפרש שיטתו דמשהברוך נתחייב והא שהפירות מותרים הוא משום ביטול כילדה שסיבכה בזקנה. והראשונים שגורסים משעת קציצה סוברים להיפך דהרי חזינן דמברוך התמעט מנטיעה אם כן אינו בכלל נטיעה ולא משום ביטול דלזה לא צריך קרא (ועיין מה שכתב בזה להלן). אולם לדעת הגר"א יש הכרח לגירסא זו, דאם היה בשעת הברכה שורש פטור היה גם אחר כך פטור, דיש כאן חלק שורש שפטור, ולכן פירש דבאמת אין זה שורש פטור ורק משום דבטל בזקנה הפירות מותרים, ולפי זה צריך לומר דאם ביטל ואחר כך חזר וסילק הביטול מונים משעת נטיעתו. [והראיה שהבאתי שלאחר שהשרישה גם כן מונים משעת קציצה יש לומר שרק בהו"א הניחו דמיירי בהשריש].

אבל לפמ"ש לא קשה מכאן כלל דשורש פטור אינו פוטר אלא השורש המחובר לזו מה שאין כן הכא שהשורשים נבדלים הם ורק הנטיעות מחוברות בכהאי גוונא אין דין שורש פטור.

ובעיקר דברי הגר"א כל ההגהה צריכה עיון מצד הסברה, וכן מה שכתב בפירוש הירושלמי שדומה לאילן שנעקר ובו בריכה וכו' תמוה, דמאי פשיט ליה להגר"א שם יותר מפה, וגם שם הפירוש משעת עקירה, והעיקר שבביאורו ליורה דעה שהוא מכתב יד הגר"א ממש לא הזכיר שיטה זו לגמרי. אכן לאחר זמן ראיתי שבהגהות הגר"א למשניות שהוא גם כן מכתב יד ממש מבואר גם כן הגהה זו, הרי שהגיה באמת בלשון המשנה, אולם להלכה למעשה כמדומני שהכרח לומר שחזר בו מדלא הביאה בביאורו ליורה דעה שהוא כידוע שיטה אחרונה של הגר"א, ויש לציין ששיטה כזו הובאה מלבד בשו"ת הרשב"א גם באשכול (הוצאת מקיצי נרדמים), ועיין שם עוד שיטה חדשה לגמרי, דאם חתך לאחר שלוש מונה משעת קציצה ואם בתוך שלוש משעת הברכה, והוא חידוש גדול וצריך ביאור גדול ואכמ"ל.

ח. נפקא מינה לעתיד לבוא

על מה שכתב בתפארת ישראל במשנה עד שלא באו אבותינו לארץ מצאו נטוע פטור וכו' והקשה דמאי נפקא מינה, מה שהיה היה, וכתב דנפקא מינה לעתיד לבוא, תמה הדר"ג הרי בריש יומא דף ה עמוד ב לא ניתא לגמרא לדון בדבר שנפקא מינה בו לעתיד לבוא. דכשיבואו אהרן ומשה עמהם. עד כאן דבריו.

צריך ביאור הא לעתיד לבוא דהתם רצונו לומר לאחר תחיית המתים כשיבררו כל הספקות, וגם לא שייך כלל לחקור למפרע מה יעשו משה ואהרן כשיקומו לתחייה כי הם ידעו זאת בלעדינו, ועיין בנדה דף ע, אבל כאן הרי רצונו לומר לעתיד לבוא כשיבנה המקדש במהרה בימינו ועליו הרי אנו מצפים בכל עת, ושפיר שייך לדון בדינים של או מעכשיו, דאם לא כן הרי בטל כל סדר קדשים, דמאי נפקא מינה בין דין שינהוג לעתיד לבוא פעם אחת או כמה פעמים.

ובגמרא זבחים דף מה עמוד א וסנהדרין דף נא עמוד ב הקשו הלכתא למשיחא רק במקום שנפסק ההלכה כמאן, ואף בזה יש סתירות מכמה מקומות כמו שכתבו בתוספות. אכן ראיתי לרש"י בסנהדרין (דף נא עמוד ב) דפירש הלכתא למשיחא, אחרי שאין אנו למדים כלום כשיבוא המשיח ויהיו המתים וכו', אולם דברי רש"י צריכים עיון גדול חדא דמבואר בירושלמי ברכות בסדר הגאולה משיח ומלחמת גוג ואחרי זה קאמר לעתיד לבוא, וכן מוכח מסוף פרק ב דערכין עיין שם, ועוד קשה דמפורש בירושלמי מעשר שני דבניין בית המקדש קודם גם למלכות בית דוד, והרי אם הבית קיים דנים דיני נפשות אם כן נפקא מינה גם קודם שיחיו המתים ונשאל להם. [ויש לעיין בספר ערוגות הבושם (הוצאת מקיצי נרדמים) מתשובות הגאונים בזה, ועיין באוצר הגאונים לחגיגה שאין לקבוע מסמרות בעניינים אלו]. ובעיקר צריך ביאור בדברי רש"י בסנהדרין הנ"ל אמאי פרכינן רק הלכתא למשיחא וביומא אמרינן דכל מה ששייך לעתיד לבוא לאחר תחיית המתים אין דנים בו כלל מעכשיו. אמנם באמת רש"י פירש שם כן רק במה שהסביר רבי יוסף הכי קאמינא הלכה למה לי סוגיא דשמעתא הלכה קאמר, שמאחר שקושיית רבי יוסף היא שעל לשון המשנה בשם רבי אליעזר אין לומר הלכתא כמאן, לכן מסתבר שמה שנקט רבי יוסף לשון הלכתא למשיחא כוונתו שלאחר תחיית המתים נשאל את רבי אליעזר באיזה לשון אמרה. אבל בשאר מקומות שאמרו לשון זו דהלכתא למשיחא גם לרש"י הכוונה לימות המשיח קודם תחיית המתים.

ועיין בתגיגה דף ו עמוד ב בעי רב חסדא האי קרא היכי כתיב וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות כבשים ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים, או דלמא אידי ואידי פרים הוו. למאי נפקא מינה וכו'. ובתוספות שם דיבור המתחיל מאי נפקא מינה כתבו כלומר מאי דהוה הוה, וכן פריך בפרק קמא דיומא (דף ה עמוד ב) גבי כיצד הלבישן ובפסחים (דף צו עמוד א) גבי אמורי פסחים, ובסנהדרין (דף טו עמוד ב) גבי שור סיני בכמה לא בעי משום דסבירא לאלופי דורות משעה. ובעבודה זרה פרק שני (דף לד עמוד א) ובתענית (דף יא עמוד ב) גבי במה שמש משה כל ימי המילואים דלא פריך ליה התם נמי למיסבר קראי לפי שלא מצינו בגדי כהונה רק

לאהרן ובניו. ועוד דאכתי לא נתחנכו הבגדים דבעינן עלייהו הזאה ונפקא מינה לעבוד במילואים בלא הזאת בגדים. עד כאן לשונו.

והנה מה שכתב מהגמרא בפסחים באמורי פסח מצרים כתב בהגהות הב"ח דגם שם אמרינן מאי דהוה הוה, אולם לפנינו לא נזכר לשון זה. וצריך לומר שזה מחובר למה שהביאו שם אחר כך מהגמרא בסנהדרין, ועל שתיהן תירצו דילפינן שעה מדורות, וצריך עיון שבשתיהן מה יש ללמוד מהן לדורות. ועוד שבסנהדרין שם איתא להיפך דילפינן שעה מדורות. ומה שכתבו התוספות בתירוץ השני על הגמרא דעבודה זרה במה שימש משה בשבעת ימי המילואים ותירצו דאכתי לא נתחנכו הבגדים דבעינן עלייהו הזאה ונפקא מינה לעבוד במילואים בלא הזאת בגדים, ועיין שם במהרש"א דקאי על הזאת שמן המשחה, אבל צריך עיון שכל דין הזאה הוא רק בחינוך אהרן ובניו, וגם לדעת הרמב"ן בספר המצוות בשורש שלישי שלאחר תחיית המתים יצטרכו אהרן והכהנים מילואים כבראשונה וכמו שאמרו ביומא שם כשיבא אהרן ובניו ומשה רבנו עמהם ויאמר. ועיין בתורת כהנים פרשת צו פרשה יח רבי יהודה אומר יכול יהו אהרן ובניו צריכים לשמן המשחה לעתיד לבא תלמוד לומר זאת משחת אהרן ומשחת בניו וכו'. ויתכן דממעט רק משיחה ולא חינוך. ועיין בתוספות הרא"ש מועד קטן דף יד עמוד ב דיבור המתחיל וביום ואכמ"ל.

ונראה דוודאי על כל הלכות גם אותם שנהגו רק במדבר או שינהגו רק לעתיד לבוא יש לדון בהן ובגדריהן, וכמו שדנו בסוף זבחים בדיני במה גם בדברים שאין בהם נפקא מינה לבית הבחירה לדין אם עלה לא ירד, אף על פי שקיימא לן שקדושה שנייה קדשה גם לעתיד לבוא ולדעת רוב הראשונים הבמות אסורות אחרי ירושלים, אלא שחייבים לדעת פרטי ההלכות של תורה גם כשאינם נוגעים עתה למעשה. ולכן יש לדון אם יש גדר שהקטרה לא הוצרכה מזבת, או אם היו דיני נפשות בסיני בלא סנהדרין של כ"ג, או שהיתה עבודת משה רבנו בלא בגדי כהונה, וכן לגבי דין ערלה בנטיעה שקודם כניסתם לארץ יש ללמוד אם נהג בזה או דין ערלה. אבל מה שהסתפקו ביומא איך לבשו אהרן ובניו בגדי כהונה, שבזה הרי לא מצינו בכתוב שהיו ללבישה שבמילואים דינים מיוחדים אלא שמסתפק אם היו דינים מיוחדים בזה וכן בספק בגמרא בחגיגה אם הקריבו בעולת סיני עולות פרים או כבשים באלו הקשו מאי דהוה הוה.

ועיין ברש"י חולין דף יז עמוד א בעי רבי ירמיה אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ מהו, ופרש"י דרוש וקבל שכר הוא, שצריכים אנו לעמוד על האמת ואף על פי שכבר עבר. והרא"ש שם כתב דלא נהירא דדווקא למסבר קראי דרשינן אף על פי שכבר עבר, אבל לקבוע בעיא בש"ס בדבר שאין בו צורך לא

אשכחן, והכי אמרינן דפרק קמא דיומא כיצד הלבישן וכו'. וכתב שנפקא מינה לגבי מי שאסר עצמו ממין ידוע מהמינים מזמן ידוע וכשהגיע הזמן היה לו מאותו המין שהיה אוכל והולך עד שהגיע הזמן. (ולכאורה צריך ביאור שאם כן ליבעי בפירוש לגבי גודר. ויתכן שנקט אברי בשר נחירה שאולי על זה יש ראייה מהכתוב ומשם נילף לגדר).

ולפי הנ"ל יש לפרש שדעת רש"י לחלק בין ההיא דיומא לכאן, שהרי שאלת רבי ירמיה היא לגבי גדר הלכה שנהגה. וגם לדעת הרא"ש יש לומר שרק בספק דאברי בשר נחירה שהוא היכי תמצי שיכלה להתרחש בדור באי הארץ על זה אמרו מאי דהוה הוה, אבל בבעיא דפסחים וסנהדרין שנוגע למה שכתוב בקרא דהקריבו פסח מצרים ושהקרב להר סיני יומת, שיש להסתפק אם בהלכות הללו עצמם אם יש בהם דינים מיוחדים או שדינם שווה לכל קרבנות ולכל דיני נפשות, בהם יש לדון אף על פי שאינם נוהגים כעת וכמו שהתבאר.

אמנם כאן לגבי ערלה נראה שאין מקום לקושיית התפארת ישראל, שהרי יש כאן ציווי מפורש בתורה כי תבואו ונטעתם והיינו שרק מה שינטעו אחר כך, וזה גופי תורה, וכמו שחייבים לפרש פרשת קידוש לויים ופרשת חצוצרות וכדומה אף על פי שהיו לשעתם.

ועל כל פנים לעיקר קושייתו של התפארת ישראל כבר הקשה כן הרדב"ז (פרק י ממעשר שני הלכה ט) והוא תירץ כתירוצו של הדר"ג בזה עיין שם.

ט. ילדה שסבכה בנטוע לסייג

בסימן ב, מה שהביא ראייה דפסקינן כרבי ירמיה שילדה שסיבכה בנטוע לסייג שחייבת בערלה ממה שהובאו להלכה הדינים של פנימי או התחתון למאכל וכו'. עד כאן דבריו.

כמדומני שיש לומר דהגדר של ביטול לא שייך כלל באילן שהכל בו נטע כאחת והושרש כאחד וגדל כאחד, דביטול אינו אלא כשקיים עיקר ונוסף עליו טפל, אבל בפנימי וחיצון זה עיקר כמו זה.

ולכאורה יש לומר הטעם שהשמיט הרמב"ם אוקימתא זו, דהנה רוב הראשונים סוברים כמה שכתב תוספות בעבודה זרה דמה דאמר רבי יוחנן ילדה שסבכה בזקנה מותרת אליבא דכולי עלמא הוא ואפילו למאן דאמר זה וזה גורם אסור מכל מקום כאן אמר רבי יוחנן שיש דין חדש דבטלה, עיין שם בתוספות. והנה רבי ירמיה קאמר דבאילן לסייג לא קאמר רבי יוחנן דבטל, אכן אף שלא בטל היינו דבזה אין הסברא

דכולי עלמא מודים, אבל למאן דאמר זה וזה גורם מותר על כל פנים כאן הרי יש גורם של היתר שממנו יונק, ובאמת אליבא דידיה גם בזה מותר, אלא דרבי ירמיה הרי קאי על דברי רבי יוחנן דקאמר דכולי עלמא מודים, ועל זה אמר רבי ירמיה דעל כל פנים למאן דאמר זה וזה גורם אסור גם בסבכה בנטוע לסייג מותר. אולם ממה שהקשו בגמרא על סתירת הברייתות אם מרכיב חוזר ולא תירצו שהדין תלוי במחלוקת אם זה וזה גורם מותר, משמע שלא סבירא לגמרא כן.

י. המיעוט מהפסוק "ולא חללו"

במה שאמרו בסוטה שם כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן דסיפא דברייתא דממעט מברך מני רבי אליעזר בן יעקב, לא אמר רבי אליעזר בן יעקב התם כרם כמשמעו הכי נמי נטע כמשמעו, נטע אין מרכיב ומברך לא. והטורי אבן הקשה הרי בברייתא שם ילפינן מולא חיללו ולא מאשר נטע. ומתוך בשערי צדק פרק ו' בבינת אדם בתירוצו השני דרבי יוחנן דמסיק (סוטה דף מג) הא מני רבי אליעזר בן יעקב היא דנטע כמשמעו מברך ומרכיב לא, היינו דמגיה הברייתא ולא גריס בברייתא חיללו ולא חיללו וממעט מברך מאשר נטע שזה אינו בכלל נטיעה עד כאן דבריו.

הנה קושיית הטורי אבן הקשה כבר הריב"ש (סימן רפג) ומשם נראה דגרס כגירסתנו, אולם עיין באדרת אליהו שכתב ולא חללו פרט לגולן, ועיין ברמב"ם דכתב נמי דגולן אינו חוזר והכסף משנה לא ציין מקור אלא שהרמב"ם למד לזה מבית, אולם ממ"ש באדרת אליהו נראה דיש לקיים גירסא זו בספרי, וחזוין דמולא חללו לא ידעינן למעט אלא סתמא, זה ולא אחר, ומתמעט מזה גם מרכיב ומברך וגם גולן, ועיין בפסיקתא זוטרתא בסמוך שנאמר ונטעתם פרט למברך, ודי בזה.

יא. המרכיב באילן הנמוע לסייג

מה שכתב בפירוש הסוגיא בסוטה במרכיב באילן הנטוע לסייג שכיוון שאי ממליך עלה בת מיהדר היא לכן חייבת בערלה, לא שהמרכיב בסייג לא בטיל אלא שבטל ואפילו הכי חייב, דגם על הסייג מהני מחשבה, עד כאן דבריו.

הנה נקודה זו היא נקודה יסודית בגדר מרכיב, והארכת בזה במקום אחר, וכאן ארשום קצת הערות.

לשיטת הראשונים דמרכיב באילן סייג לאחר שלוש הוה כמרכיב בוקנה קשה הרי כבר הוכיחו התוספות במנחות והרא"ש בפרק משוח מלחמה והרמב"ן בראש השנה ועוד דהרכיב בילדה ונעשית אחר כך זקנה בטלה לה בתרייתא, ואם כן הרי כשעברו

על הסייג שלוש אינה חייבת ברביעית ברבעי שהרי לא היה לה ערלה והוי כזקנה כמו שאמרו בירושלמי ערלה פרק א הלכה א כל שאין לו ערלה אין לו רבעי ובטלה לה בתרייתא, ואם כן איך חוזר מעורכי המלחמה, דמשמע דהעיקר תלוי ברבעי עיין ברמב"ן ראש השנה וסמ"ג ועוד ראשונים, ועל כן ראייה מכאן דבאמת בטל והוי כחשב עכשיו על חצי של הסייג, והרי זה ברור דלר"י החצי של מאכל חייב גם בערלה וגם ברבעי וגדר ביטול לא שייך בה כמו שהתבאר, ומכח שורש פטור צריך לומר דשורש פטור שייך רק בערלה ולא ברבעי. אולם באמת אפשר לדון בזה באופן אחר, ואכ"מ.

ומאידך גיסא ברור שלשיטת הריטב"א והמאירי דגם המרכיב בסייג לאחר שלוש חייב אם כן אי אפשר לפרש כלל פירוש זה, דלאחר שלוש לא מהני מחשבה דנטוע לסייג וכמו כן גם במה שבטל לו. וראייה נראה לי דלא בטל דהרי לרבי אליעזר בן יעקב דקרא כדכתיב נטע דווקא ולא מרכיב אמרינן דאינו חוזר, וזה ניחא אם לא בטל לכולי עלמא ומכח מה חוזר משום דגם מרכיב כמו נוטע, על זה פליג רבי אליעזר וסובר דאין מרכיב כנוטע, אבל אם החיוב בא משום דבטל ונעשה כאילן אם כן מה זה שייך למה שאמר רבי אליעזר בן יעקב, ועל כורחך צריך לומר דמחמת ביטול אינו חוזר, דאינו חוזר אלא על מה שנטע דווקא, או שהרכיב דהוי כנוטע, אבל לא על מה שנוסף לאילן באיזה אופן שהוא חוץ מנטיעה.

והנה אם נאמר שהרכיב בסייג לא בטל בו תקשי איך חוזר הרי אי אפשר שיתחייב ברבעי וכמו שכתבנו לעיל. ולכאורה יש לומר דהכי קאמר שכיוון שאפשר לחזור ולחשוב עליו למאכל ואז יתחייב הסייג גם ברבעי וכמו שאמרו בירושלמי ערלה פרק א הלכה א דלא בעי כל שנות ערלה לחייב ברבעי אלא סגי בשנה אחת, ולהכי יכול לחזור מאחר שהכרם יכול להתחייב ברבעי. אבל זה צריך עיון דלמה יחזור על הספק, הרי כפי שעומד כעת אין הכרם עומד להתחייב ברבעי.

והנה מהרשב"א ומהר"ן משמע שהברייתא דאחד הנוטע ואחד המרכיב וכו' מיירי במרכיב בסייג וכמו שביאר הטורי אבן, ונראה שאם כבר נתחייב בערלה נתחייב ברבעי, וכגון ששניהם שווים בשנה ראשונה שלהם שאז בכל שנות ערלה של עץ המאכל ראוי הסייג להתחייב בערלה כשיחשוב, ולכן גם עץ המאכל מתחייב בכל שלוש שנות ערלה, ובשנה הרביעית חל דין רבעי עליו אף על פי שהסייג כבר אינו ראוי להתחייב ברבעי. ויתכן שגם אם הרכיב בשנה השנייה של הסייג וכשהגיע השנה הרביעית שלו היא שנת שלוש של המאכל, גם כן ממשיך בו דין ערלה דמחשבין את השנה הרביעית של הסייג אף על פי שלא נהוג בו למעשה דין רבעי דגם זה בכלל ערלה, עיין תוספות קידושין דף לח עמוד א דיבור המתחיל והוא.

והנה בירושלמי פרק א הלכה ב (דף ד עמוד א): ערלה מאימתי הוא מונה לו משעת נטיעתו, רבי שמעון בן לקיש אמר ובלבד דברים שהן באין במחשבה כגון חרובי צלמונה וחרובי גידודה אבל ערבה כנטוע בארץ, רבי יוחנן אמר אפילו ערבה וכו', ופריך לרבי יוחנן מהמשנה בראש השנה הנוטע והמבריך והמרכיב שלושים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה שלימה וכו', ורצונו לומר מוקים לה במרכיב בערבה אבל לרבי יוחנן קשה, ומשני תני רבי יהושע אוניה לית כאן מרכיב.

וכתב הטורי אבן בראש השנה דף ט עמוד ב דיבור המתחיל למד יום דהבבלי שלא מסמי מרכיב סובר כריש לקיש ומוקים למשנה דמרכיב בערבה. אמנם יש לעיין לפי דברי הטורי אבן בכוונת הרשב"א והר"ן דמרכיב חייב מיירי במרכיב לסייג, אין לומר דהמניין נקבע רק משעת הנטיעה וכשהעיקר מותר מותרת גם ההרכבה, אם כן הדרה קושיית הירושלמי לדוכתא, למאי הוצרכו לומר במשנה דהמרכיב שלושים יום לפני ראש השנה הוי שנה, למאי נפקא מינה, הרי זה ידעינן דהנוטע לפני שלושים יום של ראש השנה עלתה לו שנה, וההרכבה אינה קובעת זמן בפני עצמו. ועל כן יתכן דאם נטע לפני שלוש מונה מאותה שעה של ההרכבה, וגם כשיעברו שנים של העיקר מכל מקום הוי ההרכבה באיסור. [והרמב"ם לא הביא גם לגבי אילן סייג עצמו מה שאמר שבחשב מונים משעת נטיעתו].

וזה אפילו אם לא נימא כהמאירי, דהמאירי אינו מחדש אלא דאפשר שירכיב לאחר שלוש שנים של הסייג ותתחייב ההרכבה בערלה, אבל אם הרכיב לפני הזמן שמונים להרכבה בזה כולי עלמא מודים, ואף על פי שכתבו תוספות במנחות דילדה בילדה מונים רק לעיקר היינו דווקא באילן מאכל ועל זה הוכיחו שפיר מסוטה, אבל באילן סרק ובנטיעה של סייג לא, וכך היא דעת הריטב"א והפירוש הראשון במאירי ראש השנה. כי גם הם מפרשים שהברייתא דאחד המרכיב וכו' שמייירי בנוטע לסייג. ויתכן שמה שהכריח אותם לפרש כן הוא מכח הקושיא הנ"ל.

במה שכתבו הראשונים על פי הירושלמי הנ"ל שמרכיב באילן סרק אפילו ילדה בזקנה מונים לשניה משעת הרכבה, ואין זה כמרכיב בזקנה שבטלה, יש לפרש שבאמרת כל מרכיב הוי כנטיעה חדשה אלא מיד שמתאחה עם הקודמת ומתחיל לינוק ממנה בטלה בה והויא כזקנה וכל זה באילן מאכל שאז שניהם שוים מה שאין כן במרכיב באילן סרק שם יש לומר שאין כלל דין ביטול משום שהם אינם שוים שהאחד מוציא פירות והשני סרק, וכך מוכח בגמרא שם שאמרו שמרכיב מין בשאינו מינו לא בטל ומוקי לה כרבי אליעזר שמרכיב אילן בירק מותר, וצריך עיון הרי סוף סוף יהיה דין ביטול, ומוכח שבמין באינו מינו אין כלל דין ביטול, וכך מפורש במהרש"א שם.

אכן הרי אשכחן מחלוקת הראשונים במרכיב באילן הנטוע לסייג אם מונים משעת הרכבה או משעת נטיעה, ולדעת הרמב"ן וסיעתו מונים משעת נטיעה, ודעת המאירי והריטב"א שמונים משעת הרכבה וכן היא דעת הרשב"א והר"ן כנזכר לעיל. והתבאר לעיל שלדעת הרמב"ן באמת בטלה בסייג אלא שלא גרע מחשב למאכל על חלק מהסייג, ובדעת החולקים (המאירי והריטב"א והרשב"א והר"ן) יש לפרש לפי דברי הר"ן בעבודה זרה דף מט שכל דין ביטול זה הוא מכח דין זה וזה גורם מותר, וכתב שרק אם גורם היתר אינו יכול להיות גורם איסור או בטל, אבל אם גורם של היתר יכול להתהפך לאיסור או אין גורם ההיתר בטל לאיסור. ולפי זה אם אין כאן דין ביטול הוי כמו במרכיב מין בשאינו מינו. לכן סוברים החולקים על הרמב"ן שמונים משעת הרכבה ואין דין ביטול, וגם בדעת הר"ן בראש השנה התב"ל שסובר כן.

ובעיקר שיטת המאירי בסוטה שגם במרכיב בסייג לאחר שלוש שנים מתחייב בערלה ומונים משעת הרכבה יש לפרש דיניקה מכח פטור אינה אלא מה שהוא בכלל חיוב וחל עליו דין פטור, אבל מה שאינו בכלל חיוב לא שייך שיפטור אותו. וכסברת ריש לקיש בירושלמי גבי עץ סרק, ונראה שלכן לא אמרינן דחוי בנוטע לסייג, והיינו דכיון דחוי עץ סייג ולא למאכל הרי לא היה ראוי מעולם להתחייב מה שאין כן בעץ מאכל שנפטור בזה שייך דחוי. (וכמו כן יש לעיין בפטור גבוה דיש חילוק בין עומד לאכילה או עומד לשריפה, דאם לאכילה תפטור מחמת גבוה, עיין בראב"ד בהלכות חלה, הוי דחוי, אבל בעומד להקרבה על המזבח יש לומר דבזה לא שייך דחוי וצריך עיון.) וזהו דקאמר המאירי שכיון שלא היתה לראשונה שייכות בערלה אינה נחשבת לזקן שיוכל לפטור. אבל בגמרא שדנו בתוך שלוש אמרו יותר מכך שאפילו היה בטל לסייג גם כן פטור משום דמהני מחשבה, וצריך עיון.

ובפשטות כוונת המאירי שמאחר שהיא ראויה להתחייב בערלה ובכל זאת לא חלו חיובי ערלה אין בה תורת ביטול לשניה. ומה שאמרו בגמרא שבת מיהדר היא זהו נתינת טעם לכך שאין השניה בטלה בה.

אמנם שיטת המאירי בסוטה צריכה עיון ממה דפריך בירושלמי כיון דשורש פטור פוטר אמאי חייב החצי שנטע למאכל הרי יש שורש של סייג, ומשני דשאני שורש של סייג דיכול להתחייב מה שאין כן וקנה שאינה יכולה להתחייב עיין שם, ולפי זה לאחר שעברו על הסייג שלוש שנים אפילו אם לא נימא דבטל השני שהוא למאכל מכל מקום יש כאן שורש פטור שאינו יכול להתחייב ויפטור השורש הזה.

יב. מברך

ובעיקר דין הברכה צריך עיון לדעת הרמב"ן שלרבי אליעזר בן יעקב ממעטינן מברך מכל דין ערלה משום דדריש נטע כמשמעו, אמאי בעי קרא למברך שאינו חייב בערלה, דלפי מה שכתבו הראשונים איירי במברך ולא קצץ מהזקנה, תיפוק ליה שאפילו היה בכלל ונטעתם הרי יונק הוא מהזקנה, ואפילו ילדה שסיבכה בזקנה פטורה.

ולשיטת הרמב"ן לכאורה לא קשה שהרי בנשרש לא בטל, אבל אפילו הכי קשה שהרי כל זה כשנשרש קודם סבך אבל נטע וקודם שנשרש סבך בטל, ואם כן כשהברך עדיין לא נשרש וכבר יונק מהעיקר דהרי עדיין לא נפסק, וכ"ש לשיטת רש"י דאפילו השרישה קודם סיפוק פטורה.

ויש לומר דנפקא מינה אם אחר כך פסק דאם היה כנטיעה ופטור משום ביטול היה מונה משעת הברכה, וכן בילדה שסיבכה בזקנה ואחר כך קצצה יש לומר שמונה משעת נטיעתה, אבל כיון שאינו כנטיעה מונים משעת קציצה, אף שמיד סבכה, כיון שכל פטורה הוא משום יניקת פטור שגרמה שלא לחייב את הפירות אבל במציאות היא אילן מיוחד, והכי נמי הכא נמני משעת הברכה ולא משעת קציצה כמפורש במשנה לגירסת כל הראשונים.

אמנם צריך עיון אם נימא דבטל אמאי ימנה משעת נטיעה. ויש לפרש דעל כל פנים אחר כך הרי נקלטה על ידי שורש זה, וכמו שאחר כך חשבינן לשורש זה למיוחד אפילו לגבי האילן שלא נקצץ ולא הוי כשאר שורשים שגדלו אחרי הנטיעה. והרי לדעת רש"י בעבודה זרה הפטור בילדה שסיבכה בזקנה הוא משום זה וזה גורם ואין זה אילן אחד ממש עם הזקנה.

אבל באמת מפורש בירושלמי לא כן דהרי פריך על סיפוק גפנים ליחוש שאין השרשה קודם, ומוכיח שבטלה בזקנה, ואפילו הכי קתני במשנה דאם קצץ מונים משעת קציצה. ולכן נראה כן, דילדה בילדה חייב משום הברכה ולא משום ביטול, אלא לאחר כך בטל כשנעשית הראשונה וקנה, ולהכי אם נימא דחייב גם כשלא קצץ אם כן בהברך ילדה נעשה כהרכיב ילדה בילדה והוי כנטיעה חדשה ולאחר כך כשקצץ ימנה משעת הרכבה, ולהכי אמרינן דלא הוי כנטיעה, ואחר כך הוי נטיעה חדשה ומונים ממנה.

ועיין בערלה פרק א משנה ג אילן שנעקר אם אינו יכול לחיות חייב, וכתבו הר"ש ומהר"י בן מלכי צדק דהוי כעולה מאליו. וצריך עיון אמאי הוצרכו לכל זה הרי

מיירי בפשטות שנטעו. ואיכא למימר דקתני שם ששטפה נהר ואם כן לא חלו בו ידיים והוא הדין לנעקר.

יג. סיפוק על גבי סיפוק

ויש לעיין בערלה פרק א משנה ה, סיפוק הגפנים סיפוק על גבי סיפוק אף על פי שהבריכה בארץ מותר. רבי מאיר אומר מקום שכוחה יפה מותר, מקום שכוחה רע אסור. וצריך עיון הרי שורש פטור פוטר אפילו לרבן שמעון בן גמליאל דלא ינקי מהדדי. ועל כרחק ראייה מכאן דיש חילוק בין אם הנטיעה אחת לבין אם יש כאן הרכבה, דבהרכבה לא בטלה אלא משום שינקי ממנה ואם אינה יונקת אינה חיבור כלל, ואפילו לרבנן הרי אמרו בירושלמי דאם ודאי אינו יונק חייב, אכן הרמב"ם לא הביא ד"ו וצריך עיון. [ובירושלמי שם אמרו כיצד הוא יודע, אם העלים הפוכים כלפי הילדה דבר ברי שהוא חי מתוך הילדה. ומחלוקת רבי מאיר וחכמים היא בנשרו העלים. וצריך עיון במה שאמרו בירושלמי בכורים פרק א הלכה א הנוטע בתוך שלו והבריך בתוך של יחיד אפילו מן הזקנה אינו מביא, המבריך מתוך של יחיד אפילו מן הילדה אינו מביא. הדה אמרה כשם שהילדה חיה מן הזקנה כך הזקנה חיה מן הילדה. וצריך עיון אמאי לא נבדוק בעלין.]

ובמשנה שם, סיפוק על גבי סיפוק, עיין במהר"י בן מלכי צדק: פירוש ועל אותו סיפוק החדש סיפק יותר. ואף על פי שהבריכה לארץ, פירוש ואף על פי שהבריך הגפנים שסיפק לגפן הישנה בארץ דיש לומר מארעא קא רבי ונטיעה באנפי נפשה היא, והסיפוק השני והסיפוק השלישי חי מן הסיפוק הסמוך לזקנה ולא מזקנה, הכל מותר, לא שנא הסיפוק הקרוב לה ולא שנא הסיפוקין הרחוקין ממנה, מה טעם מותר כי מן הגפן הזקנה הן חייין. עד כאן לשונו.

ורצונו לומר שלא נימא שאם הבריך ההרכבה שאני מהבריך האילן גופו ובזו נימא דהוי כנטיעה חדשה. אבל מה שהוסיף שיונק מן הסיפוק הראשון ולא מהזקנה צריך עיון דמה בכך הא על כל פנים הסיפוק הוא פטור והוא בטל לזקנה, ואם כן גם הוא יכול לפטור. וי"ל.

יד. הטעם שאין נוהרים בערלה שבהרכבה

במה שכתבו הראשונים בטעמא שאין נוהרים עכשיו בערלה שבהרכבה משום דרבי אליעזר בן יעקב פליג על הברכה, ובחוצה לארץ הולכין אתר המיקל. הנה באמת צריך עיון אמאי צריך לומר שהברכה בכלל נוטע כיון שהראשונים פירשו

דהיינו בקצץ מהעיקר אם כן הוי כעולה מאליו ממש ואינו צריך להתחייב משום ההברכה שהרי בלאו הכי אין אותה ההברכה ממש עכשיו, שכבר נקצצה, ואיך יפטר עכשיו גם לרבי אליעזר בן יעקב דמה שהבריך אינו כאילו נטע, הרי גם בלא נטיעה אלא עלה מאליו חייב.

וצריך לומר דבערלה בעי נטיעה והשרשה כמו שכתב הרמב"ן (והא דעולה מאליו היינו דלא בעי נטיעה מדעת אדם), והנה אם מבריך הוי כנוטע הוי כך גם כשהוא עודנו מחובר דהוי נטיעה אלא דנטיעה זו אינה חייבת בערלה, ורצונו לומר דכיון דיונק מהעיקר מה שגשרש אינו נחשב כאילו נטיעה זו השרישה, ונמצא שיש לפנינו נטיעה בלא השרשה, ולהכי אחר כך כשקצץ הוי השורש לנטיעה שנטע קודם.

ובאמת יש בתשובות הרשב"א שדן הרב השואל דמונים משעת הברכה, ומה שדחה הרשב"א דאיך יתכן דתחשב נטיעה ולא תאסר צריך עיון, דהרי כך הוא במרכיב באילן סרק ובאילן של סייג. וכבר נזכר לעיל שבאמת כך היא דעת הגר"א בשנות אליהו ובפירושו לירושלמי, אכן בביאורו לשלחן ערוך לא הזכיר שיטה זו, וכנראה שחזר בו. אולם יש לומר דכיון שבטל פסק האילן וכאילו אינו (עיין לעיל) אבל אחר כך הוי כנטיעה שגדלה עכשיו מאליה, אבל לרבי אליעזר בן יעקב דהברכה אינה נטיעה אם כן בשעת הברכה הוי ממש אותו אילן, אם כן כשיקצוץ אין זה נקרא שקצץ כל האילן שהרי נשארה זו שהבריך, וזו שהבריך לא הוי כלל נטיעה חדשה, וכאילו גשתייר עוד שורש אחד מהקודם דלכולי עלמא פטור הוא.

טו. מרכיב באשרה

מה שכתב על הטורי אבן שהמרכיב בזקנה שהיא אשירה דאינה בטילה ומונים משעת ההרכבה, וכתב הד"ג דמרכיב באשרה יהיו הפירות אסורים לכולי עלמא משום זה וזה גורם לשיטת הר"ן בעבודה זרה דף מט עמוד א, דכל שגורם ההיתר יכול להיות כמו האיסור הוא מתבטל לגורם דאיסור ולא אמרינן זה וזה גורם מותר. עד כאן דבריו.

הנה עד שתמה על הטורי אבן יקשה על הר"ן גופא, דמבואר בפסחים דתנור חדש שהסיקו בעצי אשירה תלוי בזה וזה גורם והרי כל התנור יכול להאסר בעבודה זרה (והאיסור דעבודה זרה ואשירה אחד הוא).

אולם לעניות דעתי אין כל זה דומה כלל למה שכתב הר"ן, דפשוט הוא דאם על ידי מעשה צריכים לאסור לא שייכת סברת הר"ן, ונגיע בעצמנו, ולד טריפה תלוי בזה וזה גורם והרי אפשר לעשות שניהם טריפה, אלא הגדר דהר"ן הוא דווקא אם

חסרה מחשבה, ולא עוד אלא שנראה שדווקא כשלא המחשבה אוסרת, אלא כמו בערלה שנאסר ממילא, כיון שבמציאות האילן עומד מעתה לאכילה, אבל כשהאיסור צריך עוד להיוצר הוי זה וזה גורם דמותר, ועוד דכבר כתבתי דמפורש בסוטה דווקא בפירות שעומדין לאכילה אמרינן הואיל זה.

אבל מה שיש לעיין הוא לשיטת הרמב"ם דיש יד לעבודה זרה אם כן תאסר ההרכבה משום יד, וממה שאמרו בעבודה זרה דמרכיב לשם אשירה אין העיקר נאסר לא קשה דכמו דלא נאסר באשירה משום שלא נטע לכך כמו כן אינו נאסר משום זה מחמת יד, אבל הכא לא שייך לומר כן.

אולם לדעתי יש לומר שאין איסור יד אלא בעבודה זרה ממש שנעבד, אבל באשירה שהוא איסור מוקצה, רצונו לומר שאיסורו משום שנטע לכך שיעבדוהו, לא. וכן נראה לי שגם בנעבד שאסור לגבוה אין דין יד, וראיה לזה דבהשתחוה למים שלפניו במעין אמרינן דקמאי אולי, ומה בכך יאסרו אלו משום יד, וי"ל.

ואעיר בזה במ"ש הראב"ד דאפרוחים על גבי אשירה אם צריכים לאמן אסורים משום שהם כגידולי אשירה עיין שם בפרק ז מהלכות עבודה זרה הלכה יב בהשגותיו על הרמב"ם, והרי לא עדיף מזה וזה גורם דמותר גם באשירה וצריך עיון.

ועיין ברש"י בעבודה זרה דף מט עמוד א בנטע אגוז של ערלה שכתב דתלוי בזה וזה גורם, ובתוספות נ"ח גבי ביצת טרפה דספנא מארעא אסור דגורם דקרקע לא דמי לגורם דתרנגולת. ונראה דרש"י סובר שמאחר שאיסור ערלה תלוי תמיד במה שהפירות יונקים מהאילן ומהקרקע ככהאי גוונא אף על פי שאין הגורמים דומים אבל מאחר שכל איסור ערלה תלוי בשני גורמים אלו לכן אם חסר גורם אחד אין הפטור של זה וזה גורם, כגון בנטע אגוז של ערלה, דהפירות יונקים מאילן של ערלה אבל היניקה מהקרקע אינה אוסרת אין כאן דין ערלה. מה שאין כן בביצת תרנגולת שנעשתה טריפה מגורם אחד דתרנגולת, בזה סגי בגורם אחד לבד לאסור אף על פי שנוסף לו עוד גורם דהיתר, מאחר דגורם הנוסף לא מעלה ולא מוריד.

טז. הטעם שלא שייך זה וזה גורם בנוטע לסייג

מה שכתב דבהנוטע לסייג לא שייך זה וזה גורם, דהתורה זיכתה לבעל האילן שיקבע במחשבתו איזה צד למאכל ואיזה לסייג, ומחשבתו מועילה לחלק יניקת האילן, ואין כאן תערובת, דהיניקה מבוררת על ידי מחשבתו. והביא ממה שאמרו בירושלמי (פרק קמא דערלה סוף הלכה א) בהא דתניא אילן שמקצתו נוטע בארץ ומקצתו בחוצה לארץ דרבי סבירא ליה דכולו חייב בתרומות ומעשרות משום

דערבובי יניקה יש כאן, ורבן שמעון בן גמליאל אומר צד הנטוע בארץ חייב וצד הנטוע בחוצה לארץ פטור, ופריך שם רבי יוסי כדרבן שמעון בן גמליאל, פירוש דמקשה ושואל, אי מוכרח לומר דרבי יוסי דמתניתין דסבירא ליה דמחשב על צד הפנימי למאכל והחציון לסייג דהפנימי חייב והחציון פטור, אם זה הוא דווקא כשיטתו של רבן שמעון בן גמליאל דסבירא ליה דיניקות האילן מתחלקות וכל צד לחודיה קאי להיות יונק מהשורשים שלצדו לחוד, ודלא כרבי שהוא אומר דיניקת האילן מתערבת ומתפשטת בכולו מצד לצד. ומשני הגמרא אפילו יסבור כרבי, ערלה תלוי לדעתו ומעשרות אין תלוין לדעתו. ופירש הפני משה שם אפילו תימא דיסבור כרבי דלעיל שאני ערלה ממעשרות דערלה תלויה לדעתו לפי מה שיחשוב כך הוא אם לחיוב או לפטור ובידיה תליא מילתא, אבל מעשרות אינן תלוין לדעתו אלא מה שבארץ חייב ומה שבחוצה לארץ פטור, ואם מקצתו כאן ומקצתו כאן, חיוב ופטור מעורבין זה בזה, ואיכא למימר דאזלא מילתא אפילו לרבי, עד כאן דבריו.

תמוה בעיני היכן הוא הפסוק בתורה שנרמזת שם זכות זו, ולא מצאתי שום דרש בגמרא לרבות דבר זה מקרא, אלא רבי יוסי חידש זה מסברה בלבד, שכמו שיכול לחשוב על כל האילן לסייג כן יכול לחשוב על חצי אילן, ואם סברה היא שוב קשה דהרי היניקה מכל מקום מעורבת ויש כאן גורם דאסור וזה פשוט מאד.

וזה יהיה קשה גם על הפני משה אם נימא שזהו כונתו בפירוש הירושלמי, אולם אצלי מבואר כונת הירושלמי בפשטות, דהגדר דנטוע לעצים פטור לא שהמחשבה היא מין מחשבת פטור סתם אלא שעל ידי מחשבתו הנטיעה נקבעת באמת בשביל עצים וסייג, ואילן לעצים ולסייג הוא עץ פטור מערלה כעץ סרק ממש, אף אם גם יעשה פירות משבעת המינים, ורבי יוסי בא לחדש שבמחשבתו יכול לקבוע לא רק את כל העץ אלא גם את חציו, והנה אם גוף העץ עומד לסייג הוא פטור לא משום הגזע, אלא משום שכשהגזע עומד לעצים גם השורשים הם שורשי פטור, וכל זה פשוט מאד.

ולפי זה לא שייך למיפריך בחציו לסייג הא השורשים מבולבלים, דאם על ידי מחשבתו נתברר החלק שעומד לעצים הרי אותם השורשים שמהם הוא יונק וגדל הם שורשי פטור בכל מקום שיהיו, ואין צורך כלל לדעת את מקומם המסויים, אבל במעשרות שם הרי אינו תלוי במחשבתו אלא במקום השורשים לבד, ואם הנוף בחוצה לארץ והשורשים בארץ ישראל חייב בתרומות ומעשרות, ולהכי טבל וחולין מעורבין בו, ויש עוד להמשיך ביתר עומק את הבירור בגדר זה וגם בנדון זה וזה גורם שהדר"ג נגע בדבריו, אולם כבר הארכתני למדי ואכ"מ ליותר מזה.

יז. מתי בטלים הגידולים לעיקר

במה שכתב בישוב קושייתו על הגר"א ריש ערלה בדין נוטע לסייג ואחר כך חישב עליה למאכל שאמרו שם הוסיף תוספתו רבי ירמיה אמר התוספת פטור רבי בא אמר התוספות חייב. ובביאור הגר"א שם בירושלמי הגיה ומפרש דמיירי בפירות שגדלו בתוך שלוש שנים בזמן מחשבתו לסייג שהגידולים מותרין ואחרי שנמלך שיהיה למאכל הוסיפו אותן הפירות עצמן שגדלו בשעת מחשבת סייג, בזה פליגי, דרבי ירמיה אומר פטור משום דאזלינן בפירות בתר שלישי הראשון, עד כאן. ותמה על דין זה ממשנה ערוכה (פרק קמא דערלה משנה ה) "וכן בריכה שנפסקה והיא מלאה פירות אם הוסיף במאתים אסור" והביא הירושלמי באתרוג שחנט בשלוש ויצא בארבע וכו' וכתב ליישב זה בהקדם דברי הירושלמי (פרק קמא דערלה הלכה ג) רבי אבהו בשם רבי יוחנן אתרוג שחנט בשנת ערלה וסיפקו לחבירו אפילו מוסיף כמה אסור שאין גידולי אסור מעלין את האיסור, הא ילדה שספקה טהורה הילדה, אין תימר לא טהרה אפילו מוסיף כמה אסור הוא. רבי זעירא בשם רבנין אתרוג שחנט בשנת ערלה ויצא בשנת היתר אפילו מוסיף כמה אסור, לוקין עליו בכזית, אמר רבי מיישא לרבי זעירא תרתין מילין אתון אמרין ואינן פליגיין חדא על חדא, הכא אתון אמרין שאין גידולי אסור מעלין את האיסור והכא אתון אמרין לוקין עליו בכזית, וילקה לפי חשבון שיש בו, אמר רבי יונה כאן מחמת עצמו הוא חי וכאן מחמת הסיפוק הוא, עד כאן לשון הירושלמי. ומפרש הדר"ג דאם יש שינוי ביניקה אין הגידולים בטלין לעיקר ואם אין שינוי בטלי, ולאחר זה מסיק דש"ס דילן פליגי על הירושלמי ולפי זה העלה כמה דברים.

קשיא לי הרי האבעיא דגידולים אם אולו בתר עיקר לא נפשטה ואינו אלא ספק, והרי להלכה הובא דאם חנט בשבט הכל אסור, וביותר קשה לדעת הרא"ש דאפילו אם גידולים אין מעלים אבל הם עצמם בכל אופן אינם נאסרים. עוד קשה לפי דבריו דהסוגיא דמנחות פליגי על הירושלמי, דאמאי בעי בהביא שלישי קודם לעומר ונעקר הרי הביא שלישי (ואפילו פחות מזה) לפני העומר גם מה שגדל אחר העומר מותר, וכיון שאין חילוק בין נעקר ללא נעקר גם בנעקר יהא מותר.

אבל האמת ברור דגדר אם גידולים בטלי לעיקר שייך רק אם הגידולים יכולים להיות דומים לעיקר רק משום שבאים ממנו, אבל אם אותו גורם שגורם על העיקר לחיוב או לפטור יכול לגרום על הגידולים מחמת עצמם אין זה בגדר זה. ובראש השנה מבואר דמה דאזלינן בתר שלישי או בתר חנטה הוא משום דגם השאר גדל ממי שנה ראשונה ונחשב כגדל בשנה שעברה. (ועיין שם בריטב"א דמה שיש לו לינק מהאילן יונק בשליש הראשון וצריך עיון מהירושלמי שלפנינו. ויש לעיין גם

בירושלמי שביעית פרק ה הלכה א. ולפי זה אילן שחנט פרותיו בשלישית הרי הוא עדיין אילן של ערלה גם בשביעית, ועיין בתורת כהנים ובראש השנה דמרכינן מקרא פעמים שהוא ברביעית ואסורה משום ערלה, וזהו כונת הירושלמי כאן מחמת עצמו הוא חי כלומר שהוא עצמו האילן עודנו ערלה וכו' וזהו גם כונת הגר"א בפירושו כאן.

ואצלי מבואר בדווקא נקט רבי יוחנן אתרוג שחנט, דבכל אילנות פשיטא שהרי גדל ממי שנה שעברה, וביותר פשוט הוא לפי מה שכתב הריטב"א הנ"ל, וברייתא מפורשת היא, אבל אתרוג הרי גדל על כל מים ולגבי מעשרות אזלינן משום זה בתר לקיטה, על זה קאמר כיון דלערלה אתרוג שווה לאילן, הוא שווה גם בזה דאזלינן בתר חנטה והכל אסור, דכך רבתה תורה דגם בשביעית חייב בערלה וכמו שכתבו התוספות בראש השנה (דף יד עמוד ב).

אולם באמת נ"ל דיש הרבה גדרים בדיני גידולים ועיקר, ואין הכל דומה זה לזה, אולם צריך בירור רב, ולא כאן המקום לזה, ורק אעיר לפני הדר"ג מחולין (דף קלו) דפליגי ר"ע ורבנן בהביא שלישי ביד עובד כוכבים והוסיפו ביד ישראל אם הכל פטור או לא, ובירושלמי פרק ה דמעשרות דבחנטה והשרשה כולי עלמא מודי דחייב, ובמנחות לא הביא מכל זה כלום, ויש לעיין דבמנחות בעי בהביא שלישי בעציץ שאינו נקוב ונקבו עיין שם ברש"י, וברמב"ם משמע דמפרש דעל התוספת בעי וכהיא דעומר, והרמב"ם פשיט מהירושלמי הנ"ל דהכל פטור ובעומר פסק דספק ובהיא דחולין פסק דהשאר חייב. ויש לעיין עוד בירושלמי הביא שלישי בחורבה וכו' ואכמ"ל.

יח. בצל שנטעו בכרם ונעקר הכרם

בשיטת המחבר ביורה דעה סימן רצד בדין בצל שנטעו בכרם ונעקר הכרם וצמחו בצלים מן העיקר אף על פי שרבו הגדולים על העיקר במאתיים הרי אותו העיקר באיסורו, דהש"ך מפרש שהוא כהרא"ש, והמגיה בביאורי הגר"א פירש שהוא כהר"ן, הדר"ג פירש כהמגיה אלא שכתב דגם הרא"ש מודה כאן דאסור דעל כל פנים יש כאן תערובת. עד כאן דבריו.

תמיהני הרי תערובת ערלה דווקא במאתים, ומדברי השלחן ערוך יוצא להדיא שאפילו ביותר ממאתים אסור. ובעיקר הדבר כל המעיין בהלכות ערלה להרא"ש ובקצור פסקיו שם יראה שהמחבר העתיק דין זה בשלחן ערוך מלשון הרא"ש שם

ממש אות באות, ועל כרחין דהפירוש הוא כהש"ך, והפירות אסורים דקאמר היינו אותם הפירות שהזכיר קודם, הפירות שהיו בענף.